

סיכום לבגרות תנ"ך ממ"ד בראשית פרק ד' "קין והבל" חמש יחידות

1

ערך: דודי זינגר

הערה: אין להסתמך רק על הסיכומים ללמידה לבגרות, חשוב להתעדכן באתר "ללמוד וללמד"

א וְהָאָדָם, יָדַע אֶת-חַוָּה אִשְׁתּוֹ; וַתֵּהָר, וַתֵּלֶד אֶת-קַיִן, וַתֹּאמֶר, קָנִיתִי אִישׁ אֶת-
יְהוָה. ב. וַתִּסָּף לָלֶדֶת, אֶת-אָחִיו אֶת-הָבֶל; וַיְהִי-הֶבֶל, רֹעֵה צֹאן, וְקַיִן, הָיָה עֹבֵד
אֲדָמָה.

הערה:

בחירת העיסוקים של שני האחים היא החלוקה מכאן ואילך לאורך שנים בעולם,
בין רועי הצאן הנוודים ובין עובדי האדמה הצמודים לאדמתם.

רועה הצאן אהוב בתנ"ך (האבות, משה, דוד – כולם היו רועי צאן והדימוי של רועה
כדואג ומנהיג הוא דימוי חוזר בתנ"ך)

רש"י:

רועה צאן - לפי שנתקלה האדמה, פירש לו מעבודתה

רש"י :

שאלה:

מדוע בחר הבל להיות רועה צאן?

תשובה:

כפי שראינו בפרק ג', אחרי חטא האדם הראשון התקלה האדמה, ולכן בחר הבל
להיות רועה צאן.

הערה: הרב בוצ'קו רואה בדברי רש"י שבח להבל וסימן לכך שהיה צדיק שלא רצה
לעסוק בדבר המקולל, וששמע שהאדמה נתקלה, משך ידו ופרש מעבודתה.

ג וַיְהִי, מִקֶּץ יָמִים; וַיָּבֵא קַיִן מִפְּרִי הָאֲדָמָה, מִנְחָה--לַיהוָה. ד. וְהֶבֶל הֵבִיא
גַם-הוּא מִבְּכֹרוֹת צֹאנוֹ, וּמִחֻלְבֵּהוּן; וַיִּשַׁע יְהוָה, אֶל-הֶבֶל וְאֶל-מִנְחָתוֹ. ה. וְאֶל-
קַיִן וְאֶל-מִנְחָתוֹ, לֹא שָׁעָה; וַיִּחַר לְקַיִן מְאֹד, וַיִּפְּלוּ פָּנָיו

הרמב"ן: "ובעבור שכתוב מבכורות צאנו, יש סמך כי לא הביא קין מן הביכורים."

הסבר: מתוך תיאור קורבנו של הבל מוצא הרמב"ן בלשון הכתוב שבח קרבנו של
הבל "ובכורות צאנו ומחלביהן" שהביא הבל מבכורי צאנו, ומהעדר מילות השבח
לקרבנו של קין הוא מסיק כי לא הביא מן הביכורים.

ד וְהָבֵל הָבִיא גַם-הוּא מִפְּכֻרוֹת צֹאנוּ, וּמִחֻלְבָּהּ; וַיִּשַׁע יְהוָה, אֶל-הָבֵל וְאֶל-מִנְחָתוֹ. ה. וְאֶל-קַיִן וְאֶל-מִנְחָתוֹ, לֹא שָׁעָה; וַיַּחַר לְקַיִן מְאֹד, וַיִּפְּלוּ פָּנָיו

ספורנו: " ואל קין ואל מנחתו לא שעה. לא שעה אל קין המקריב שהיה בלתי רצוי, וגם כן אל מנחתו שהיתה בלתי ראויה לרצון"

הסבר:

לפי ספורנו ישנן הסיבה לכך שהי לא קבל את מנחת קין, וכן קבל את מנחת הבל:

הבדל במקריב:

הבל היה רצוי להי ולכן התקבלה מנחתו: " אֶל-הָבֵל וְאֶל-מִנְחָתוֹ"

קין לא היה רצוי להי ולכן לא התקבלה מנחתו: " וְאֶל-קַיִן וְאֶל-מִנְחָתוֹ "

בכך הכתוב מבטא שמנחת הבל התקבלה בגלל יחס חיובי של הי אליו, ומנחת קין לא התקבלה בגלל יחס שלילי של הי כלפי קין.

הערה: רש"י והרמב"ן מדגישים סיבה נוספת לכך שהי לא קבל את קורבנו של קין וכן קבל את קורבנו של הבל והיא:

הבדל בקורבן:

הבל הביא את קורבנו מהמובחר: " מִפְּכֻרוֹת צֹאנוּ, וּמִחֻלְבָּהּ"

קין הביא קורבן מפירות שאינם מובחרים: " וַיָּבֵא קַיִן מִפְּרֵי הָאֲדָמָה"

הערה:

מהפסוק ניתן לראות את שתי הסיבות בגללם קבל הי את מנחתו של הבל ולא קבל את מנחתו של קין:

" וַיִּשַׁע יְהוָה אֶל-הָבֵל וְאֶל-מִנְחָתוֹ"

" וְאֶל-קַיִן וְאֶל-מִנְחָתוֹ לֹא שָׁעָה "

הבל כמקריב הקורבן התקבל בפני הי וקורבנו המובחר התקבל.

קין כמקריב לא התקבל בפני הי, וגם קורבנו שלא היה מובחר לא התקבל.

ה. וְאֶל-קִיּוֹן וְאֶל-מִנְחָתוֹ, לֹא שָׁעָה; וַיַּחַר לְקִיּוֹן מְאֹד, וַיִּפְּלוּ פָּנָיו
וַיֹּאמֶר יְהוָה, אֶל-קִיּוֹן: לָמָּה חָרָה לָךְ, וְלָמָּה נָפְלוּ פָּנֶיךָ

הערה:

בעקבות העובדה שנפלו פניו של קין, כלומר קין הצטער על כך שהי לא קבל את מנחתו, מדבר ה' ישירות לקין ומבהיר לו כיתד עליו לנהוג, אם הוא רוצה שמנחתו בעתיד תתקבל.

וַיֹּאמֶר יְהוָה, אֶל-קִיּוֹן: לָמָּה חָרָה לָךְ, וְלָמָּה נָפְלוּ פָּנֶיךָ. ז. הֲלוֹא אִם-
תֵּיטִיב, שְׂאֵת, וְאִם לֹא תֵיטִיב, לִפְתַּח חֹטְאֵת רֵבֶץ; וְאֵלֶיךָ, תְּשׁוּקָתוֹ, וְאַתָּה,
תִּמְשָׁל-בּוֹ.

הסבר:

נפרש את דברי ה' לקין בהתבסס על רש"י :

”הֲלוֹא אִם-תֵּיטִיב, שְׂאֵת”- אם תטיב מעשיך, ה' יסלח לך.

”וְאִם לֹא תֵיטִיב, לִפְתַּח חֹטְאֵת רֵבֶץ”- אם לא תטיב את מעשיך, תמשיך להידרדר ועוון חטא זה ישמר לך ליום הדין ואתה עתיד להענש עליו. (החטא יושב ומחכה בפתך קבריך ליום הדין, אם לא תחזור בתשובה עתיד אתה להענש).

”וְאֵלֶיךָ, תְּשׁוּקָתוֹ”- יש מאבק תמידי בינך ובין היצר הרע שמנסה להכשיל את האדם כל הזמן.

”וְאַתָּה, תִּמְשָׁל-בּוֹ”- יש בכוחו של האדם להתגבר על היצר.

לפני קין מציב ה' אתגר לא להיכנע ליצר הרע שבו, מתוך הכרה מצד אחד בכוחו של יצר הרע, ומצד שני בכוחו של האדם לשלוט ביצר הרע שלו.

הערה:

רש"י נעזר בתרגום אונקלוס:

הלא אם תוטיב עובדך [=מעשיך] ישתביק [=יסלח] לך

הרצח

ח ויאמר קין, אל-הבל אחי; ויהי בהיותם בשדה, ויקם קין אל-הבל אחי ויהרגהו.

הערה:

בתיאור רציחתו של הבל על ידי קין חסרים פרטים:

- א. מה אמר קין לאבל?
- ב. הסיבה, מדוע קין רצח את הבל?

רש"י:

ויאמר קין אל הבל - נכנס עמו בדברי ריב ומצה להתגולל עליו להרגו, ויש בזה מדרשי אגדה אך זה ישובו של מקרא:

הסבר:

רש"י עונה על השאלה הראשונה ומפרש שבפסוק לא כתוב מה אמר קין להבל, מאחר שאין חשיבות ומשמעות לדבריו, קין סתם התחיל לדבר עם הבל במטרה לצור ריב כדי למצוא סיבה להרוג אותו.

הערה:

אבן עזרא מפרש שקין אמר להבל את דברי התוכחה שאמר לו ה' בפסוקים הקודמים: "הלוא אם-תיטיב, שאַת, ואם לא תיטיב, לפתח חטאת רבץ; ואליך, תשוקתו, ואַתָּה, תמשל-בו"

רמב"ן מפרש שקין הציע להבל לצאת לשדה, בהתבסס על המשך הפסוק " ... ויהי בהיותם בשדה".

מדרש רבא:

במדרש מובאות דעות שונות על מה התנהל הוויכוח בין קין להבל שגרם לקין להרוג את הבל:

א. **בין קין להבל התנהל וויכוח כלכלי:** בחלוקת הנכסים בעולם, אחד לקח את הקרקעות והשני לקח את המטלטלין, וכל אחד טען שבעקבות החלוקה החדשה הנכסים שלי השני שייכים לו, שמי שלקח את הקרקעות טען שכל מה שעל הקרקע שייך לו, ודרש מאחיו לעוף באוויר, ומי שלקח את המטלטלין דרש מאחיו להתפשט.

”אמרו: בוא ונחלק העולם, אחד נטל את הקרקעות ואחד נטל המיטלטלין. דין אמר ארעא דאת קאים דידי [זה אמר הארץ שאתה עומד עליה שלי] היא ודין אמר מה דאת לביש דידי [וזה אמר מה שאתה לבוש שלי] הוא. דין אמר חלוש [זה אמר פשוט (בגדיך)] ודין אמר פרוח [וזה אמר פרוח (באוויר ואל תעמוד על הקרקע)], מתוך כן 'ויקם קין אל הבל' (שם) וגו'.”

ב. **בין קין והבל התנהל וויכוח דתי:** כל אחד רצה שבית המקדש יבנה בחלק שלו

ר' יהושע דסיכנין בשם ר' לוי שניהן נטלו את הקרקעות ושניהם נטלו המיטלטלין. ועל מה היו אותן הדינים, זה אמר בתחומי בית המקדש ניבנה וזה אמר בתחומי 'ויהי בהיותם בשדה' (שם), אין שדה אלא בית המקדש, היך מה דאת אמר 'ציון שדה תחרש' (מיכה ג, יב), מתוך כן 'ויקם קין' (בראשית ד, ח) וגו'.

ג. **בין קין והבל התנהל על רקע רומנטי:** שלהבל הייתה תאומה וכל אחד מהם רצה להתחתן איתה, קין טען שהוא צריך להתחתן איתה כי הוא הבכור, והבל טען שהוא צריך להתחתן איתה כי היא התאומה שלו.

יהודה בר' אמר על חוה הראשונה היו הדינים. אמר ר' איבו חוה ראשונה חזרה לעפרה. ועל מה היו הדינים, אמר ר' הונא תאומה יתירה נולדה עם הבל, זה א' אני נוטלה וזה אומר אני נוטלה, זה א' אני נוטלה שאני בכור וזה א' אני נוטלה שנולדה עימי. 'ויקם קין' (שם) וגו'

הערה:

לפי רש"י קין רצה להרוג את הבל עוד בתחילת דבריו, לפי המדרש הרצח של קין נוצר סביב וויכוח שהתחיל סביב נושא השיחה ביניהם (כלכלי, דתי, רומנטי)

דו-שיח בין ה' לקין

ט ויאמר יהוה אל-קין, אי הבל אחיד;
 ויאמר לא ידעתי, השמר אחי אנכי.
 י ויאמר, מה עשית; קול דמי אחיד, צעקים אלי מן-האדמה. יא ועתה, ארור אתה, מן-האדמה אשר פצתה את-פיה, לקחת את-דמי אחיד מידך. יב כי תעבד את-האדמה, לא-תסוף תת-כחה לך; נע ונד, תהיה בארץ.
 יג ויאמר קין, אל-יהוה: גדול עוני, מנשא. יד הן גרשת אתי היום, מעל פני האדמה, ומפניך, אסתר; והייתי נע ונד, בארץ, והיה כל-מצאי, יהרגני.
 טו ויאמר לו יהוה, לכן כל-הרג קין, שבעתים, יקם; וישם יהוה לקין אות, לבלתי הכות-אתו כל-מצאו

הערה:

בפסוקים טו-טז מתנהל דו שיח בין ה' לבין קין, לעיתים לא מצוין מי הדובר, ולכן בכל פעם שה' מדבר הבלטנו בצבע ירוק, ובכל פעם שקין מדבר הבלטנו בצבע צהוב.

ט ויאמר יהוה אל-קין, אי הבל אחיד;

7

רש"י:

אי הבל אחיד - להיכנס עמו בדברי נחת, אולי ישוב ויאמר אני הרגתי וחסאתי לך:

שאלה:

לשם מה שאל ה' את קין היכן הבל, הרי ה' יודע שקין הרג אותו?

ברור לרש"י שיש כוונה עמוקה יותר לה' כאשר הוא שואל את קין שאלה שהוא יודע את התשובה שלה, ולכן אין רש"י מבאר את שאלת ה' כפשוטה (כפי שפירש רש"י את שאלת ה' לאדם הראשון לאחר החטא ששאל ה' את אדם - "איכה")

תשובה:

א. ה' רצה להיכנס עם קין בדברים, כפי שעשה עם אדם הראשון לאחר חטאו ששאל אותו "איכה".

ב. ה' רצה לתת לקין הזדמנות לחזור בתשובה ולהודות שחטא.

ויאמר לא ידעתי, השמר אחי אנכי.

הערה:

קין מסתבך ובמקום להודות שחטא ולחזור בתשובה, קין משקר ומיתמם ומתנער מכל אחריות כלפי גורלו של הבל, בטענה שאין זאת אחריותו לדעת היכן הבל נמצא.

י ויאמר, מה עשית; קול דמי אחיך, צעקים אלי מן-האדמה

הערה:

תגובת ה' לדברי השקר של קין, "מה עשית?"

משמעות השאלה של ה' לקין איננה בשביל לקבל תשובה, אלא בשביל לעורר את קין להבין את גודל החטא ולחזור בתשובה, שאלה זאת איננה חלק מהתוכחה של ה' לקין שתבוא בהמשך הפס'.
רש"י:

8

דמי אחיך - דמו ודם זרעיותיו.

דבר אחר שעשה בו פצעים הרבה שלא היה יודע מהיכן נפשו יוצאה:

הסבר:

שני חלקים לפירוש רש"י על הקושי הלשוני מדוע כתוב בפסוק "דמי" אחיך ברבים, היה צריך להיות כתוב "דם אחיך"?

- א. מפרש רש"י שנכתב בלשון רבים, מאחר והדם ששפך קין כאשר רצח את הבל כולל את כל הדורות, ומצד זה יש כאן דמים רבים (הדם של הבל והדם של צאצאיו).
- ומכאן נלמד רעיון מוסרי שאדם אחראי לא רק על מעשיו כפי שמשפעים בהווה, אלא גם על ההשפעות שלהם בעתיד.
- ב. נכתב דמים בלשון רבים, מאחר וקין לא ידע כיצד לרצוח את הבל, ולכן דקר אותה במקומות רבים בגוף עד שהבל מת.

יא וְעַתָּה, אֲרוּר אַתָּה, מִן-הָאָדָמָה אֲשֶׁר פָּצְתָה אֶת-פִּיהָ, לְקַחַת אֶת-דָּמִי
אֶחָד מִיָּדְךָ. יֵב כִּי תַעֲבֹד אֶת-הָאָדָמָה, לֹא-תִסָּף תֵּת-כֹּחָהּ לָךְ; נָע וְנָד, תִּהְיֶיהָ
בְּאֶרֶץ.

הרמב"ן מסביר את חומרת העונש של קין:

"עתה ארור מן האדמה, שיבא לו חסרון מפאת האדמה, שיזרע ויטע, כי הוא היה עובד אדמה ולא תתן האדמה עוד קציר ופרי, ויצטרך ללכת אל ארץ רחוקה ממקום אדם אביו שהוא קרוב אל הגן, ולא ישקוט במקום אחד רק ינוע"

הסבר:

קין יפגע מהקללה, מאחר והוא היה עובד אדמה.

הקללה של קין תבוא מתוך האדמה (מפאת-בגלל האדמה), כלומר שהאדמה לא תגדל את יבולה, ולכן תצטרך לנוע ולעבור ממקום למקום.

הערה:

רש"י מסביר "ארור אתה מן האדמה" הכוונה שהקללה של קין תהיה גדולה מקללת האדמה לאחר חטא האדם הראשון.

הערה:

יש דמיון בין העונש ש האדם הראשון לאחר שחטא לבין העונש של קין:

- א. האדמה התקללה, אצל אדם הראשון, "ארורה האדמה", אצל קין "כי תעבוד את האדמה לא תוסיף תת כוחה לך"
- ב. אדם גורש מגן עדן "ויגרש את האדם", קין גורש ממקום מגוריו "נד ונד תהיה בארץ..."

נשים לב לשוני בעונש בין האדם הראשון לבין קין:

א. אצל האדם הראשון נאמר שלאחר עבודה קשה יזכה ליבו מהאדמה " בעצבון תאכלנה... בזעת אפיך תאוכל לחם".

ולעומת זאת אצל קין נאמרה שהאדמה לא תיתן לו יבול כלל, גם אם הוא יעבוד קשה " גם אם תעבוד את האדמה, לא תוסיף תת כוחה".

ב. האדם הראשון גורש פעם אחת מגן עדן, הגירוש של קין נמשך כל ימיו " נע ונד"

יג ויאמר קין, אל-יהוה: גדול עוני, מנשא. יד הן גרשת אתי היום, מעל פני האדמה, ומפניך, אסתר; והייתי נע ונד, בארץ, והיה כל-מצאי, להרגני

קושי:

מצד אחד קין מודה שחטא – פס' יג'
מצד שני קין בא בתלונות על העונש, ולא מקבל אותו בהשלמה- פס' יד'.
הרי אם קין מודה שהחטא חמור, הגיוני שיקבל עונש חמור?

תירוץ:

רש"י קורא את דברי קין בפס' יג' בתמיהה ושואל " גדול עוני מנשוא"? , זאת אומרת האם החטא שלי כל כך גדול? ולכן הוא מתלונן על חומרת החטא בפס' יד'.
רמב"ן קורא הדברים שאמר קין בניחותא "גדול עוני מנשוא", אכן חטא גדול חטאתי, אך בכל זאת לאחר שחזר בתשובה מצפה קין שהעונש יהיה קל יותר, ולכן הוא מתלונן.

הערה:

10

מפירושו של רש"י עולה דמותו של קין כשלילית, שקין לא מכיר בחומרת החטא, וחושב שהעונש גדול מדי.
כפי שמסביר רש"י בפסוק טז ו

יצא קין, מלפני יהוה; וישב בארץ-נוד, קדמת-עדן

רש"י- "ויצא קין - יצא בהכנעה, כגונב דעת העליונה"

קין לא הודה בחטא, ורק עשה עצמו כאילו הוא מקבל את פסק הדין שה' גזר עליו, יצא קין מלפני ה' בהכנעה, אך כגונב דעת עליונה.

רש"י לאורך כל הפס' רואה בקין דמות שלילית, רוצח שגם לאחר תוכחת ה' לא חזר בתשובה והתחמק מאחריות.

מפירושו של הרמב"ן עולה דמותו של קין כחיובית בכך שהוא מתוודה על החטא ועושה תשובה.

ט וַיֹּאמֶר יְהוָה אֶל-קַיִן, אֵי הֶבֶל אֶחִיךָ; וַיֹּאמֶר לֹא יָדַעְתִּי, הֲשֹׁמֵר אֶחִי
אָנֹכִי. וַיֹּאמֶר, מָה עָשִׂיתָ; קוֹל דְּמֵי אֶחִיךָ, צֹעֲקִים אֵלַי מִן-הָאֲדָמָה. יֵא וְעַתָּה,
אָרוּר אַתָּה, מִן-הָאֲדָמָה אֲשֶׁר פָּצְתָה אֶת-פִּיהָ, לִקְחֹת אֶת-דְּמֵי אֶחִיךָ
מִיָּדְךָ. יב כִּי תַעֲבֹד אֶת-הָאֲדָמָה, לֹא-תֹסֵף תֵּת-כֹּחַהּ לָךְ; נָע וְנָד, תִּהְיֶה בְּאֶרֶץ.

הערה:

המילה אח – בדרך כלל היא ייתור בפסוקים או יכולה הייתה להיות מוחלפת בשמו של הבל, לפיכך יש משמעות לכך שהיא מופיעה פעמיים רבות.

התורה רוצה להדגיש את חומרת המעשה. במקום יחסי אחווה ורעות מדובר באכזריות שאינה נתפסת. אח רוצח את אחיו.

השוואה בין חטא האדם הראשון לבין חטא קין:

המשותף בדו שיח של ה' עם אדם הראשון לאחר שחטא, לדו-שיח של ה' עם קין לאחר שחטא:

- א. בשני המקרים פונה ה' אל החוטא בתחילת דבריו בשאלה ("איכה", "אי הבל אחיך")
- ב. גם האדם הראשון וגם קין מתחמקים מהאחריות על החטא, האדם הראשון מאשים את אשתו, וקין בתחילת דבריו לדעת כל המפרשים מתחמק ואינו מודה שהרג את הבל.
- ג. גם האדם הראשון וגם קין מקבלים עונש על החטא ובשני המקרים העונש כולל את קללת האדמה.

הבדלים בדו-שיח בין האדם הראשון לה', לדו-שיח בין ה' לקין לאחר החטא:

- א. ה' לא אמר לאדם הראשון במפורש שהוא חטא, אלא רק שאל אותו האם הוא אכל מעץ הדעת, לעומת זאת ה' הוכיח את קין ואמר לו במפורש שהוא רצח את הבל וכי דמיו של הבל צועקים מהאדמה.
- ב. קין שיקר ואמר: " לא ידעתי", האדם הראשון לא לקח אחריות, אך הודה שחטא. (לפי רש"י)
- ג. האדם הראשון לא לקח אחריות על החטא והאשים את חוה, בעוד קין לקח אחריות על החטא (לפי רמב"ן)

שאלה:

האם קין לקח אחריות על מעשיו?

תשובה:

יש מחלוקת בין הפרשנים, לדעת רש"י קין לא לקח אחריות על הרצח ולא חזר בתשובה, ולדעת הרמב"ן קין לקח אחריות הודה ברצח וחזר בתשובה.

שאלה:

האם האדם הראשון לקח אחריות על חטא האכילה מעץ הדעת?

תשובה:

האדם הראשון לא לקח אחריות על עצמו והאשים את אשתו (בכפיות טובה לה' האשים גם את ה' בכך שהאישה שהוא נתן לו אשמה), שגרמה לו לחטוא.